

Karjalaista kansankulttuuria tverinkarjalaksi

HELMI ja PERTTI VIRTARANTA *Karjalan kieltä ja kansankulttuuria I. Tverinkarjalaisia kielennäytteitä.* Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 205. Vammala 1990. 445 s.

Teoksessa Karjalan kieltä ja kansankulttuuria I on kaksi johdattavaa lukua (s. 9–33). Ensin annetaan perusteelliset tiedot informanteista. Toiseksi kuvataan tverinkarjalaisen Puasinkoin kylän murteen – jota nyt julkaistavat kielennäytteet edustavat – äänneopin piirteitä ja sovellettavaa transkriptiosysteemiä. S. 36–445 julkaistaan 104 numeroitua kielennäytettä; karjalankielinen teksti on ladottu aina aukeaman vasemmanpuoleiselle, sen suomennos oikeanpuoleiselle sivulle. Tekstien lomaan on sijoitettu 40 valokuvaa. – Ilman muuta on todettava, että Virtarantojen tekstijulkaisu (otsikon »I» lupaa jatkoakin) on erittäin merkittävä lisä karjalan kielennäyte- ja perinnekirjallisuuteen yleensä ja niukahkoon tverinmurteeseen erityisesti.

Ennen Karjalan kieltä ja kansankulttuuria I (KKK I) -kirjan lähempää tarkastelua voi olla paikallaan silmätä Puasinkoin murteen asemaa tverinkarjalan ja tytärkarjalan kentässä sekä varhemin ilmestynyttä tverinkarjalan kielenäytekirjallisuutta.

Varsinaiskarjalan etelämurteita (eli eteläkarjalaa) puhutaan tunnetuista historiallisista syistä myös Karjalan tasaval-
lan ulkopuolella Sisä-Venäjällä. Tämä Sisä-Venäjän eteläkarjala eli tytärkarjala (termiä on maantieteellisenä käsitteenä käyttänyt ainakin jo Matti Kuusi v. 1973 artikkelissaan »Tytär-Karjalan kalevalaisuus», Kalevalaseuran vuosikirja 53) jakautuu viiteen alaryhmään: Tihvinän, Valdain, Djoržan, Tolmatšun ja Vesjegonskin murteisiin. Näistä kolme viimeksi mainittua puhutaan entisen Tverin läänin alueella, ja niistä käytetään yhteisnimitystä tverinkarjala. Tihvinän ja Valdain karjalaissaarekkeilla puhuttavasta kielestä on, varsinkin vanhemmassa kirjallisuudessa, käytetty nimitystä novgorodinkarjala. Tverinkarjalan näihin asti suhteellisen elinvoimaisella keskusalueella (joka sijaitsee Tverin eli v. 1931–1990 Kalininin kaupungin pohjoispuolella) puhutaan Tolmatšun murretta. Puasinkoin kylän karjala, Virtarantojen kielenoppaiden äidinkieli, edustaa juuri tätä murretta. (Murreryhmyksestä ks. lähemmin Pertti Virtaranta, *Die Dialekte des Karelischen, Sovetskoe finno-ugrovedenie* 1972: 11–13.)

Tverinkarjalan kielennäytteitä on näihin mennessä julkaistu tietääkseni seuraavasti (KKK I:n lisäksi): EINO LESKINEN on toimittanut painosta Vihtori Alavan, K. F. Karjalaisen ja Juho Kujolan keräämiä näytteitä Tolmatšun ja Vesjegonskin murteista (teoksessa Karjalan kielen näytteitä I ja III, Helsinki 1932, 1936); G. N. MAKAROV on julkaissut laajahkon tverinkarjalan (kaikkien kolmen alamurteen) kielennäytekokoelman (*Obrazcy karel'skoj reči, Moskva—Leningrad* 1963) sekä pienemmän tekstierän (*Emakeele Seltsi aastaraamatin niteessä* 9, Tallinn 1963); PERTTI VIRTARANTA on julkaissut näytteitä Tolmatšun murteesta (Lähisukukielten lukemistossa, Helsinki 1967); PAULA PALMEOS näytteitä Djoržan murteesta (esim. teoksessa *Tõid eesti filoloogia alalt* 3, Tallinn 1970); K. V. MANŽIN näytteitä Vesje-

gonskin murteesta (teoksessa *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist, Tallinn* 1970); TIIT KUKK tekstejä Vesjegonskin murteesta (*Fenno-ugristican niteissä* 11, 13, 15, 16, Tartu 1984–1990) sekä kokoelman Vesjegonskin karjalaisten tšastuškoja (Vammala 1989) ja JAAN ÕISPUU kokoelman nimeltä Djorža karjala tekstid (Tallinn 1990).

Teoksensa alkulauseessa Helmi ja Pertti Virtaranta ilmoittavat tuohon mennessä nauhoittaneensa tverinkarjalaa 243 tuntia (karjalaa kaikkiaan 707 tuntia). Julkaistavat kielennäytteet on tästä valtavasta äänitemateriaalista – vähäisestä osasta sitä – litteroitu; litteroinnit on lisäksi myöhemmin tarkistettu juuri samojen informanttien avulla, joiden omaakin kertomaa ne runsaasti sisältävät. Osa materiaalista, esim. kirjan lopussa oleva sananparsiaines, on kirjainnettu suoraan anelusta.

Luvussa Tietoja kertojista tehdään erinomaisen tarkkaa selkoa KKK I:n informanteista. Kirjaan on valittu näytteitä neljältä puasinkoilaiselta, jotka ovat sitä paitsi saman perheen t. suvun jäseniä: sisarukset Darja Ivanovna Makarova (DM) ja Jevdokija Ivanovna Iljina (JI), JI:n aviomies Ivan Vasiljevitš Iljin sekä sisarusten täti Maria Fjodorovna Smorodova. Mahdollisimman pitkälle selvitetään informanttien sukutausta. Se sijoittuu vankasti Puasinkoihin ja lähikyliin. Puasinkoi kuten sen naapurikyliäkin on ollut vanhastaan puhtaasti karjalainen kylä.

Yksityiskohtaisesti kerrotaan myös kielenoppaiden elämänvaiheista. Ne ovat 1930- ja 40-luvun mullistuksissa ja vainoissa olleet eritoten sisarusten DM:n ja JI:n kohdalla värikkäät ja liikkuvat. V. 1930 sisarusten perhe muutti Neuvosto-Karjalaan ja joutui sodan aikana vielä Siperiaan. On periaatteessa kiintoisa kysymys, onko esim. JI:n kieleen tarttunut emä(etelä)karjalan vaikutusta hänen asuttuaan perheensä kanssa ja käytyään koulua lapsuus- ja nuoruusvuosinaan (n. 1930–1939) Neuvosto-Karjalan eri

Kirjallisuutta

paikkakunnilla (esim. Suikujärvellä ja Tunkualla). Luultavasti on, mutta tämänmoinen laadultaan minimaalinen »vieras vaikutus» lienee taas valtaosaltaan hioutunut pois JI:n palattua synnyinseudulleen ja elettyä siellä aikuisen ikänsä n. 20. ikävuodesta eteenpäin.

Luvussa Puasinkoin seudun murrettä ja sen transkriptiota koskevia huomautuksia omistetaan päähuomio murteen eräille äänneopin piirteille, mutta esiin tulee myös jokunen kiintoisa morfo(fono)logian alaan kuuluva seikka. Tällaista yksityiskohtaisista katsauksista on hyötävä parissakin mielessä: paitsi että ne sisältävät annoksen pitkälle työstettyä tietoa asianomaisesta kielimuodosta ne antavat samalla (implisiittisesti) herätteitä jatkuvalla tutkimustyölle.

KKK I:n transkriptiosysteemi on suunnilleen sama, jota on sovellettu Pertti Virtarannan useimmissa aiemmissa karjalan kielennäytejulkaisuissa ja Karjalan kielen sanakirjassa. Sitä voisi luonnehtia karkeahkoksi, fonemaattisuuteen pyrkiväksi, kirjakielenomaiseksi. Tärkeänä tavoitteena lienee helppolukuisuus ja paino- eli tekstinkäsittelytekninen keveys. Tässä transkriptio- tai ortografiasysteemissä karjalaa kirjoitetaan niin pitkälle kuin mahdollista kuten suomea: Esim. kirjainnetaan *y* pro *ü*, *n* pro *ŋ*, pitkät vokaalit kahdella peräkkäisellä vokaalimerkillä; tarkkeista tarvitaan vain liudennuspilkkuja ja suhusibilanttien hattua, harvoin keski-*i*:n kaarta. Käytetään tavanomaisia välimerkkejä, ei tarkemmalle transkriptiolle ominaisia erikoismerkkejä (esim. painosuhteita ei merkitä), poikkeuksena legatokaari. — Transkriptiotekniikan tason valinnassa on selvästi onnistuttu. Tekstin keveyden myötä sen potentiaalinen lukijakunta laajenee. Tässä muodossa julkaistu materiaali luontunee esim. perinteentutkijoiden aineistoksi paljon paremmin kuin täytelämmällä transkriptioapparaatilla varustettu, samoin se on optimaalista useimpien kielentutkijoiden tarpeiksi. (Ei-fonologi välttyy siteeraamasta tarpei-

siinsa turhan hienopiirteisesti kirjainnettua tekstiä ja toisaalta yrittämästä itse karkeistusta.) Ainoastaan äänneopin tutkija kaipaisi osin hienompaa, raskeampaa transkriptiota, mutta hän saa apua ja tarkempia tietoja juuri puheena olevasta murrekatsauksesta. Sitä paitsi fonologille ei hienokaan transkriptio tunnetusti aina riitä, vaan hänen on omakohtaisesti tarkattava myös primäärilähteitä, esimerkiksi nauhoitteita.

Murrekatsauksessa saavat osakseen laajimman käsittelyn Puasinkoin murteen liudennus- ja sibilanttisysteemit, jotka ovat karjalan kielessä tunnetusti yleensäkin mutkikkaat. Nostan katsauksesta esiin vain yhden seikan, joka koskee liudentumattoman dentaalikonsonantin jäljessä määrätapauksissa esiintyvien velaarist(uneid)en *j*- ja *e*-vokaalien merkintää karkeistetussa transkriptiossa ja niiden fonologista statusta. S. 19 todetaan, että »palatalistumattoman dentaalin jälkeiset *i* ja *e* ääntyvät venäjän kielen vaikutuksesta takaisina, mutta tytopografisista syistä ei ole käytetty merkintätapoja *j* ja *e*». Nämä on siis karkeistettu *i*:ksi ja *e*:ksi; *j* on säilytetty eräissä nuorissa venäläisissä lainasanoissa (esim. *vjibiraija* 'valita' — tässä *j*:ta ei muuten edelläkään dentaali). *j* ja *e* tavaataan esim. seuraavanlaisissa tapauksissa: *adran luotj̄n*, (*ottua:*) *ottj̄*, *juotetj̄h* (po. *juotetj̄h?*), (*kulgie:*) *kullj̄n*; *lembo*, *istuolj̄h*. Karkeistus on fonologiinkin kannalta johdonmukainen, koska tverinkarjalassa dentaalikonsonanteilla ilmeisesti vallitsee liudennusoppositio (vrt. esim. *lembo* vs. *l'embi*), vaikkakaan liudennus ei kaikissa tapauksissa liene fonemaattista. Liudentumattoman dentaalifoneemin jäljessä tavattavat *j* ja *e* ovat siis *i*:n ja vastaavasti *e*:n kombinatorisia variantteja.

Mutta katsauksen materiaalista päätellen *e* esiintyy Puasinkoissa ainakin yhdessä tapausryhmässä myös ei-dentaalin, so. velaarin jäljessä *-kkeh*, *-kkeh* -adverbeissa (näissäkin *e* karkeistetaan *e*:ksi). Jälkimmäinen suffiksivariantti liittyy ta-

Kirjallisuutta

kavokaalisiin kantoihin, esim. *reunakkeh* 'vierekkäin', *vaššakkeh* 'vastatusten'; vrt. kannaltaan etuvokaalisiin *keššekkeh* 'sekaisin', *riššikkeh* 'ristiin'. Kun tverissä liudennus näyttää ainakin fonemaattisena koskevan vain dentaalikonsonantteja, vaikuttaa siltä, että *-kkeh*-adverbeissa tavattava velaaristunut vokaali ei johdu edeltävästä (palataalistumattomasta) konsonantista vaan nähtävästi kannan vokaalistosta. *-kkeh*, *-kkeh* -kahtalaisuudessa näyttäisi näin olevan kyse vokaa-liharmoniasta. Johtimen vanhempi asu tavataan muualla karjalan kielessä (myös aunuksessa), esim. *reunakkah*, *keskkäh*; tällöin johdin noudattaa selvästi tavanomaista *a-ä*-harmoniaa. Nyt voisi ehkä kysyä, onko nykytverissä ainakin alamurteittain tavattava *e-ε*-vaihtelukin fonemaattista (kuten äskeinen *a-ä*), distinktiivisenä säilynyttä suffiksin vokaalin ummistuttuakin. Se muistuttaa etelävirossa (etenkin Võrun murteessa, lisäksi Kihnussa) ja vatjassa tavattavaa *e-ε*-harmoniaa (esim. vi *olen*, va *olen*). Merkittävänä erona tverinkarjalan perifeeriin edustukseen on tietenkin jo se, että virossa ja vatjassa (sekä liivissä) *e-ε*-oppositio esiintyy myös ja nimenomaan sanan ensi tavussa.

Toisaalta *-kkeh*, *-kkeh* -kahtalaisuus tuntuu murteessa rinnastuvan analogisesti semmoisiin suffikseihin, jotka sisältävät dentaalikonsonantin ynnä vokaalin *i-j*, *e-ε*. Näissäkin suffiksin palataalisuus—velaarisuus (t. —palataalistumattomuus) on harmonisesti yhteydessä kannan vokaaliston (ja dentaalikonsonantiston) palataalisuus—velaarisuuskahtalaisuuteen, mutta niissä suffiksin vokaalivaihtelun voi tulkita edeltävän dentaalin kombinatorisesti säätelemäksi, vokaa-liharmoniasta riippumattomaksi. Vrt. esim. pass. imperfektit *e'et'tih* (tekstissä s. 150), *l'äht'iet'tih* (s. 52), vrt. *kaarattih* 'tanssittiin', *pandih* (s. 19); *-l'leh*, *-lleh* -adverbit *iel'leh järe'l'äh* 'edestakaisin', vrt. *jalloilleh* (s. 20); tällöisiä kategorioita on muitakin.

Palatakseni *reunakkeh*-tyypin karkeis-

tukseen ja fonologiseen tulkintaan lienee tällä tietoa viisainta tulkita sen suffiksin *ε*-vokaali *e*-foneemin allofoniksi ja Virtarantojen lailla poistaa tarke. Kysymys olisi kumminkin tarkemman selvittämisen arvoinen. Kiintoisan vertailukohdan voisi tarjota esim. lyydiläis-vepsäläinen määrätyyppinen (jälkitavujen) *ε* (ja *j*) -materiaali ja sen fonologinen problematiikka.

Virtarantojen teoksen varsinainen anti on tietenkin itse runsaat ja asiasisällöltään monipuoliset tekstit. Edusteilla on ensinnäkin runsaasti folkloren piiriin kuuluvaa ainesta (satuja ja sananparsia; etevänä informanttina etenkin DM). Toiseksi kirjasta on luettavissa yksityiskohtaisia kuvauksia aineellisen kansankulttuurin eri puolista (ruoista, työkaluista, töistä ym.). Kolmanneksi teos sisältää informanttien henkilökohtaisia muisteluksia.

JARMO ELOMAA